

ESKİ İSTANBUL'DA ARZUHALCİLER

Av. Turan TANYER*

Resmi devlet dairelerine ya da özel kişilere başkaları yerine ve adına mektup ya da dilekçe yazarak geçinen kişilere arzuhalci denir.¹

Osmanlı Devleti'nde hangi tarihte başladığını bilmediğimiz arzuhalcilik önemli bir esnaf örgütüydü. Sadece İstanbullular değil, başka yerlerden gelip ilgili makamlara dilekçe sunmak isteyenler de arzuhalcilere başvururlardı. Her sınıf ve tabakadan, kadın, erkek müşterileri olurdu. Halkın devlete ait işlerde nerelere başvuracaklarını arzuhalciler bilirlerdi. Okur yazar sayısı az olduğundan, mektup, pusula, mazhar, ıtkıname, senet, mukavele gibi yazı işleriyle de uğraşırlardı. Bu nedenle arzuhalcilerin sayısı çok, müşterileri bol, kazançları yüksekti.

II. Ahmed'in saltanat yıllarında arzuhalcilik denetim altına alınıp bir takım kurallara bağlandı. Arzuhalcilerin yönetiminden Arzuhalcibaşı sorumluydu. Arzuhalcilik yapmak isteyen Arzuhalcibaşı'na başvururdu. Arzuhalcibaşı ile Divan-ı Hümayun Çavuşları Ocağı'ndan Çavuşlar Emmini ve katibinden oluşan bir kurul önünde adaylar özel bir sınava girerlerdi. Bu sınavı başaranlara arzuhalcilik yapmaları için "izin tezkeresi" verilirdi. Sınavda, arzuhalci adaylarının yazı kurallarını, başvuru yöntemlerini bilip bilmediklerine, yazı ve hat türleri bakımından yetenekli olup olmadıklarına bakılırdı. Çünkü, doğrudan Padişah'a ve Sadrazam'a sunulması nedeniyle arzuhallerin ifade, anlam ve biçim bakımından doğru ve düzgün olmaları

* Ankara Barosu üyesi.

¹ "Arzuhalciler" için genel olarak ve toplu bilgi almak amacıyla şu ansiklopedik yayınlara bakılabilir: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B., İstanbul, 1946, C. I, s. 90-91; "Arzuhalciler" (madde), *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 1947, C. II, s. 633-635; "Arzuhalci" (madde), *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, İstanbul, 1983, C. II, s. 792-793; "Arzuhalciler" (madde), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul, 1993, C. I, s. 335-337.

MaltalıressamPerezoişi'ninarzuhalciresmi.

gerekirdi. Ayrıca yazılan dilekçenin, Saray'ın ya da Babiali'nin hangi biriminde işlem göreceğini bir arzuhalcinin bilmesi şarttı. Bazı dilekçeler iç kafiyeli yazıldığından, ifade Arapça ve Farsça tamlamalarla yüklü olduğundan, arzuhalcilerin ezberden de olsa pek çok deyim, terim ve kalıp cümleleri bilmeleri gerekirdi. Ahmet Refik Altınay, Divan-ı Hümayun'dan Arzuhalcibaşı'na verilen bir resmi yazıyı nakleder ki, bu yazıda arzuhalcilerin ne gibi özellik ve şartları taşımaları gerektiği belirtilmiştir;

"Arzuhalci taifesi kadim (eski) den beru Arzuhalcibaşı ve Divan-ı Hümayun çavuşları ocağı zabitanından çavuşlar emini ve katibi marifetiyle müstakim (doğru) arzuhal tahririne (yazımına) kadir hoşnüvois (güzel yazan) ve ehl-i ırz (namuslu) ve şer'i şerife ve kanun-ı münife ve

kaide-i miriyeye vakıf (yüce yasalar ve devletin kurallarına vakıf) mücerrebül etvar (denenmiş durumlar) kimesneler intihab (kimseler seçip) ve çavuşbaşı bulunanlar tarafından izinlerini havi tezkere verilerek..."²

Bu nitelikleri taşımayanların arzuhalcilik yapmalarına izin verilmezdi. Ancak bu resmi yazıda belirtilen nitelikleri daha çok Divan-ı Hümayun ve Babiali kalemlerinden emekli olan eski katipler taşıdıklarından, arzuhalcilik zaman içerisinde bunların tekeline geçmişti.

Arzuhalci kendisine başvuran kişinin yazdırmak istediği konuyu inceler, öncelikle yürürlükteki yasalar ve kurallar açısından hem kendisi, hem de yazdıran kişi açısından bir sakınca olup olmadığına karar verir. Çünkü arzuhaller çok defa, selamlık alaylarında, Padişah'ın ardınca giden Kapıcılar Kethüdası'na sunulur, Padişah tarafından da okunurdu. Koçi Bey'in risalesinde, Sultan İbrahim'e bir uyarısı da vardır. Kapıcılar

² Ahmet Refik (Altınay), Eski İstanbul, Yayına Hazırlayan: Sami Önal, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 51; Yukarıda değinilen İstanbul Yayınevi'nin yayımladığı ansiklopedideki maddede, madde yazarı Muzaffer Esen bu yazının tamamını verir.

Arzuhalciler XIX. yüzyılda Beyazid Camii civarında çalışırlardı.

Kethüdası'na verilen arzuhalleri Padişah'ın dikkatle okumasını, bunları bir tomar halinde bağlayıp mühürledikten sonra sadrazama göndermesini söyler. Hatta Sadrazam'a şöyle bir buyruk göndermesini de önerir: "Sen ki Vezirazamsın. Birkaç arzuhal sunanların davalarını dinleyip haklarını hak edip bir daha katıma arzuhal sunan olmasın, şöyle bilesin."³ Selamlık alaylarında olduğu gibi, binişlerde de arzuhalleri Kapıcılar Kethüdası, ayrıca rikap çavuşları toplarlardı. Bunun dışında dilekçe sahipleri Divan-ı Hümayun'a doğrudan başvurabilirler, Deavi Kasrı'nda nöbetçi olan vezire, ikindi, çarşamba ve cuma divanlarında Paşakapısı'na gidilip Sadrazam'a ya da İstanbul Kaymakamı'na da arzuhal sunulabilirdi.

Yine de konulan bütün kurallara, alınan bütün önlemlere karşın, 18. yüzyılın ikinci yarısında arzuhalcilerin örgüt düzenlerinde bozulma başladı. Devlet yöneticilerini uğraştıran bir sorun haline geldi. Ahmet Refik Altınay şöyle yazar:

"Hiçbir arzuhalci izinsiz dükkan açamazdı. 1764'te bu kurala uyulmamaya başlandı. Arzuhalciler izinsiz dükkan açarlar, kahvelerde, medrese ve cami avlularında kendi niyetleri doğrultusunda arzuhaller yazarlardı. (Onlar bu tutumlarıyla) yasal engelleri ortadan kalkmış, onbeş yıl zaman aşımına uğramış eski kuralların

³ Koçi Bey, Koçi Bey Risalesi, Hazırlayan: Zuhuri Danışman, İstanbul, 1972, s. 147.

yeniden ortaya çıkmasına, muhasebe defterlerine kaydedilmiş gelirin lağvına, devlet malının hasarına, evlerin değerinin düşmesine ve rütbe verme kurallarına aykırı durumların ortaya çıkmasına neden olurlardı. İşte o zaman Arzuhalcibaşı'na Divan'dan emir çıkar, Divan-ı Hümayun'dan çıkan tüm emir ve kanunlara aykırı arzuhal yazacakların şiddetle cezalandırılacakları bildirilirdi.

Bu konu ile ilgili Divan-ı Hümayundan Çavuşbaşı'na gönderilen bir yazı şöyle bitiyor, –Yolsuz arzuhaller ortaya çıktığı zaman yazanların kovulup cezalandırılmalarına eksiksiz özen gösterilip dikkat edilecek, pek az göz yumulup mü-sahamadan kaçınılacak. İşbu emr-i şerifimin sürekli olarak yürürlükte kalmasına aynı özen gösterilecek.–⁴

Deneyimsiz, fırsatçı pek çok kişinin rüşvet vererek arzuhalcilik tezkeresi aldıkları, kimilerinin tezkere bile almadan kaçak çalıştıkları, bunların, başvuru konularının niteliğine bakmaksızın her konuyu yazıya döktükleri, haklarındaki yakınmalardan anlaşılmaktadır.

Örneğin, İslam Hukuku'na göre zamanaşımına uğrayan haklar için arzuhal verilmemesi gerekirken, bazı arzuhalciler buna dikkat etmedikleri gibi, bazı yörelerin vergi yükümlüsü sayısının düşürülüp başka yerlerin vergi yükünün artmasına, kamu gelirlerinin azalmasına neden olan arzuhaller de yazmaktaydılar. Bu dönemde de bir tür gedik (rüüs) düzenine bağlanan arzuhalcilerin kontrol altında tutuldukları görülmektedir. Şeria-ta, yasalara, yürürlükteki kurallara aykırı arzuhaller yazıp hem insanların parasını alan hem ilgili makamları uğraştıran arzuhalcilerin tezkereleri iptal ediliyordu.

Eski İstanbul arzuhalcileri, arzuhallerini değişmez bir şablona göre kaleme alırlardı. Arzuhal “özel” kağıtlara yazılırdı. Kullanılacak kağıt, ortasından ve üst kısmından ikiye bükülür, bu orta çizginin yukarısına Besmele-i şerif yerine geçmek üzere “beduh” işareti konulurdu. Kağıt boylamasına ikiye, sonra dörde katlanır, kağıdın üst yarısı boş bırakılırdı. Buraya “elkab” denilen her makama, makam sahibinin rütbesine göre değişen ve yazılması zorunlu olan deyimler yazılırdı. Kağıdın sağ yanında genişçe bir kenar bırakılır, yazılan her satır sol kenara iyice yaklaştırılarak sağda boşluk payı kazanılırdı. Konu ne olursa olsun, arzuhalin tek kağıtta ve kağıdın ön yüzünde başlaması ve bitmesi, altta da bir miktar boşluk kalması esastı.

Arzuhalci, müşterisini dinler, sonra belirli formüllere uygun olarak, yazı ve konuşma dilinden tamamen ayrı bir üslup olan “resmi kitabeit”

⁴ A. Refik, a.g.e., 50-51. A. Refik, “Eski İstanbul’da Arzuhalciler”, *Akşam*, 7 Eylül 1936 (Aynı yazıya şu kitapta yer verilmiştir: Ahmet Refik, *Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul*, Hazırlayan: Tahir Yücel, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 98.

uslubuyla arzuhali yazardı. Arzuhaller, “Maruz-ı çeker-i Kemineleridir ki” diye başlar, “Ol babda ve katibe-i ahval de emr-ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir” diye sona ererdi. Okuyup yazma bilmeyenler imza atmak yerine özel mühürlerini kullandıklarından hemen her arzuhalcinin yanında bir de mühürcü bulunurdu. Bizzat arzuhalciler arasında mühür kazanlar da görülürdü.

Evliya Çelebi'nin yazdıklarına bakacak olursak, arzuhalciler “*Esnaf-ı Yazıcıyan*” adı altında 400 dükkan ve 500 yazıcıdan ibaretti. Evliya Çelebi, bir kısmının orduyla beraber cepheye de gittiğini, yol boyunca ve cepheye Sadrazam'a sunulan arzuhalleri, İstanbul'dakilerin ise Paşakapısı'na yakın oturup arzuhal ve mektup yazdıklarını da anlatır. Bunların pirlerinin Kufeli Kasım bin Abdullah olduğunu yazar.

18. yüzyıla kadar arzuhalciler daha çok resmi dairelerin önlerinde, Saray'a ve Babialı'ya yakın yerlerde, yakınlarında, medrese ve cami avlularında revaklar altında, arastalarda kahvehane ya da dükkan köşelerinde seyyar olarak iş görürlerdi. 19. yüzyılda ise Eminönü'nde Yeni Camii çevresinde, Sultan Ahmed Camii ve Meydanında, Bayezid Meydanı'nda Seraskerkapısı önlerinde, Vezneciler'de Hattatlar Çarşısı karşısında Fuat Paşa Konağı altında, Adliye Nezareti'nin bulunduğu Ayasofya Meydanı'nda iki sıra ağaç altlarında, Tophane civarında açık havada çalışırlardı.

Arzuhalciler, küçük hasır iskemlelerde oturur, yanlarında bir şemsiye bulundurulardı. Önlerinde, üzerine kamış kalemler, keskin bir kalemtraş, birisi siyah ötekisi kırmızı mürekkeple dolu iki adet hokka, rıhdan (yazıyı kurutmak için kağıt üzerine serpilerek renkli ve ince kum), arzuhal kağıtları gibi yazı araçları konulan bir rahle bulunurdu. Kimi arzuhalciler divitlerini ve kağıt kuburunu kuşaklarında taşırlardı. Bazılarının hokkaları ve rıhdanlıkları çok güzeldi. Mini mini hokkalarının üstleri minelerle süslüydü. Hokkalarla rıhdanlıklar, oya gibi işlenmiş uzunca bir tabakta dururdu. Uçları maktalanmış kalemlerle çukur bir tabağa doldurulmuş rıh, Çanakkale işi allı, kırmızı çiçekli mürekkep hokkası bu arzuhalcilerin demirbaş eşyalarındandı. Rahlenin yanına müşterilerin oturmaları için bir kaç da arkalıksız kısa bacaklı hasır iskemle koyarlardı. Bazılarının önünde de portakal, limon sandıklarından yapılmış bir masa bulunurdu. Bazısı masada, bazısı kağıdı dizinin üzerine koyarak yazardı arzuhali.

Aralarında dükkan sahibi olanlar da vardı. Münir Süleyman Çapanoğlu şöyle yazar:

“Bazılarının da küçücük, eski bir tabirle sefertası gibi dükkancıkları vardı. Kaldırım kenarındakilerin eşyaları ne kadar basitse, birkaç sandalye ile bir masadan ibaretse, onların ki oldukça şatafatlı idi; masaları limon ve portakal sandıklarından değil, ıhlamurdan ve cevizdendi. Üstünde bir örtü vardı. Sandalyeler, öyle yer

sandalyelerinden değil, arkalıklı, hasırlı ve bazıları da yaylı ve üstlerine Hereke kumaşı veya kadife kaplanmıştı.”⁵

Eski zaman arzuhalcilerinin verdikleri görüntüler hep dikkat çekerti. Yerli ve yabancı yazarlara, ressamalara, gezginlere, fotoğrafçılara ilham kaynağı olacak kadar ilgi toplayan kişilerdi arzuhalciler. J. Frederich Lewis, Allom, Preziosi, C. Bisco, Zonaro gibi ressamlar arzuhalcileri konu edinmişlerdir.⁶ Osman Hamdi Bey’in bir resmi “Cami Avlusunda Arzuhalci” adını taşır.

Feldmareşal Helmuth von Molke (1800-1891) genç bir subay iken, 1836-1839 yılları arasında askeri uzman olarak Osmanlı ordusunda bulunmuştu. Anadolu’da gezilere çıkmış, haritalar çizmişti. Bilgin, gözlemci bir kişi olan bu Prusyalı askerin annesine yazdığı 4 Ocak 1836 tarihli bir mektup var. Bir ramazan günü İstanbul’da dolaşiyor Molke ve Beyoğlu’nda, Beşiktaş’ta, Tophane’de yaptığı gezintiden, İstanbul’daki yaşamdan söz açıyor. Kılıç Ali Paşa Camii önüne geliyor... Mektupta bu noktada yeralan satırlar şöyle;

“Bunun avlusunda zarif şeyler satılan dükkanlar vardır. Kemerlerin birinin altında bir Türk mektup yazıcısı, dizinin üstünde bir tabaka kalın kağıt, elinde bir kamaş kalem, oturuyor. Geniş mantolu ve sarı pabuçlu, yüzleri ancak gözleri meydana kalacak şekilde sarılı kadınlar hararetili, hararetili el hareketleriyle ona meramlarını anlatıyorlar ve Türk, yüzünde en ufak bir değişme olmadan harem sırlarını, bir dava işini, Padişah’a bir dilekçeyi, ya da bir matem haberini yazıyor, kağıdı ustalıkla katlıyor, bir parça müsline sarıyor, üzerine kırmızı mumla mühür basıyor ve ister bir sevinç mektubu, ister bir matem haberi olsun, karşılığında 20 para alıyor.”⁷

Molke’dan yıllar sonra, 1910’da İstanbul’a gelen Bareilles da, Yeni Camii avlusundaki arzuhalcilere, yer verir anılarında. Arzuhalcinin kamaş

⁵ Münir Süleyman Çapanoğlu, “Eski Arzuhalciler”, *Resimli Tarih Mecmuası*, C. II, Sayı: 24, Aralık 1951, s. 1174.

⁶ Bir yazarımıza göre, arzuhalci ve yanındaki müşteri kadınların yer aldığı resim ve gravürler abartılıdır: “Bu konuyu ele alan Avrupalı ressamlar ise, her şeyi büyüttükleri gibi bunu da büyütürler. Bu sahneyi bir Avrupalı gözüyle ele alırlar. Çok defa konuyu aşırı, mübalağalı süslere boğarlar. Bu resimlerde yaşlı, sarıklı arzuhalcinin yanında bir veya iki dilber vardır. Bunların başlarında bir hotoz, yüzlerinde tül yaşmak gözleri sürmeli, saçları kınalı, ağız burun ise güya tülün altında. Her şey tabak gibi. Hele yaşmak altında göğüs Avrupalı ressamların hayalleri nisbetinde açılmıştır.” (Malik Aksel, “Veznecilerde Hattatlar, Arzuhalciler”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 10, 1972. Bu alıntının yapıldığı yazı şu kitap içerisinde: Malik Aksel, *İstanbul’un Ortası*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 255, Ankara, 1977, s. 33-40.) Yazar yargısında haklıdır. Bu resimler oryantalist bir bakış açısının gerçeğe uzak düşmüş bir ürünüdürler.

⁷ Feldmareşal Helmuth von Molke, *Türkiye Mektupları*, Çeviren: Hayrullah Örs, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1969, s. 31.

Cami avlusunda arzuhalciler.

kalemlerine, mektubunun yazılmasını çömelerek bekleyen kadına varıncaya kadar ayrıntılı bir şekilde anlatır.⁸

1839’da Tanzimat’ın ilanından sonra devlet örgütündeki yapısal değişiklikler ile birlikte arzuhalcilik yaygınlık kazandı. Giderek arzuhalciler, davavekili konumuna geldiler. İçlerinde mahkeme, tapu, vergi işlerinde, pul hesaplarında uzmanlaşmış kişiler vardı. Tanzimat döneminin ünlü arzuhalcisi Ali Efendi’nin bunlardan biri olduğuna Muzaffer Esen işaret eder. Esen, Rüşumat Nazırı olan Mehmed Raif Paşa’nın üvey babası Ali Efendi’nin mesleğinde “şöhret” sahibi bir kişi olduğunu belirtir.⁹ Ali Efendi’ye Reşad Ekrem Koçu, o “özel” ansiklopedisinde ayrı bir madde bile ayırmıştır:

“Tanzimat devri İstanbul’unun büyük şöhretlerinden; ‘köse’ lakabı ile tanınmış meşhur Mehmet Raif Paşanın üvey babası ki, Paşa; ‘Yetim kaldıktan sonra tahsil ve terbiyeme gösterdiği dikkat ile beni adam eden üvey pederim Ali Efendidir’ dermiş. Ali Efendi, devlet kanun ve nizamları üzerinde derin bir bilgi sahibi imiş, bunlara aykırı istekleri olanlara arzuhal yazmaz imiş; arzuhallerini, üzerinde kendi adını taşıyan hususi kağıtlara yazar imiş, bundan ötürü yazdığı arzuhaller devlet dairelerinde dikkat ile okunur, arzuhal sahibinin dileği de hemen daima yerine getirilir imiş; kalem amirleri ekseriya Ali Efendi’nin dükkanına giderler, sohbet ve muhabbet ederlermiş; ki ‘sabiñülvecih’ bir delikanlı olan Raif Efendi’yi de

⁸ Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. I, s. 337.

⁹ İstanbul Ansiklopedisi, C. II, s. 634.

onun yanında tanıdıklarından kalemden kaleme nakline ve yükselmesine yardım etmişler.”¹⁰

Devlet katında arzuhalcinin arzuhalı bir fayda sağlamazsa, ne olurdu; işin bu yanını da Malik Aksel anlatır:

“Halkın devlete ait işlerde nerelere başvuracaklarını arzuhalciler bilirlerdi. Bütün bunlardan sonuç alamayanlar (Davacın kadı olursa, yardımcın Allah olsun) diyerek arzuhallerini Yavuz Sultan Selim’in türbesine bırakırlardı. Çünkü bu gibilerin en korktukları Padişah bu idi.

Kocasından şikayet eden kadınlar da vardır ki, bunlar da Deli İbrahim’in sandukasına arzuhal korlardı. Çünkü bu Padişah kadınların dediklerini yerine getirir, onları sevgiden mahrum etmezdi. Onun için kadınlar bu Padişah’ı ‘deli’ değil ‘veli’ görürlerdi. Ayasofya’daki türbesinin penceresi her zaman aralıktı. Buraya dilek kağıtları atılırdı.

Bir vakitler yine Haliç’in Kağıthane’ye bakan kısmında Karaağaç açıklarında denizde, mermer bir taş bulunurdu. Buna (arzuhal taşı) derlerdi. Devlet dairelerinde işleri sürüncemede kalanlar, müracaatları yerine getirilmeyenler kayak tutup bu taşın yanına yaklaşarak arzuhallerini korlar, sonra da bu arzuhaller toplatılır saraya götürülürdü. Bütün bunlar çaresizliğin, şaşkınlığın çeşitli alametleri idi. Ayrıca erenlere, evliyalara böyle dileklerde bulunulduğu da işitilirdi.”¹¹

1908 yılında Meşrutiyet’in ilanından sonra devlet dairelerinden çok sayıda memur açığa alınmıştı. Eski memurların yapacakları tek iş vardı: Arzuhalcilik. Bu nedenle ülke içerisinde arzuhalci sayısı birden artacaktı. Ancak, o eski bol kazançlı, debdebeli günler de geride kalmıştı. Çoğu geçim sıkıntısı içerisindeydi. Yaşamlarının da öyle pek iyi noktalandığı söylene-
mez. Sermet Muhtar Alus bir yazısında, İstanbul’da Tavukpazarı’ndaki eski bir meyhanenin müdavimlerini anarken, Arzuhalci Fazıl Reşit’i birkaç satırla anlatır:

“Fazıl, hakikaten ateşin (parlak) bir zekaya malikti. Gazetelerde yazdığı hicivler, makaleler, ne kuvvetli bir kalem sahibi olduğunu gösteren eserlerdir.

Uzun seneler Düyun’u Umumiye’nin pul kısmında çalışan Fazıl, Umumi Harp’te, Şeyhülislam Kapısı karşısında ve sokakta arzuhalcilik etmeye başladı; sefalet içinde öldü.”¹²

20. yüzyılın başlarında aşk mektubu, asker mektubu, hatta muska, büyü yazarak geçinmeye çalışan arzuhalciler ortalığı sarmıştı. Asker mektubu ya da name yazan bu arzuhalcilerin klişeleşmiş formülleri vardı. Okuyup

¹⁰ İstanbul Ansiklopedisi, C. II, s. 396.

¹¹ Malik Aksel, a.g.y.; a.g.e. s. 38.

¹² Sermet Muhtar Alus, Masal Olanlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 41.

yazması olmayan aşıklar sevgililerine bu klişeleşmiş mektupları yazdırırlardı. *“Tende canım, gonca dihanım, ruh-i revanım, serv-i endamım, sevgili canım”* gibi basma kalıp sözler bu çeşit mektuplarda yer alırdı.

Malik Aksel, Vezneciler’deki arzuhalcilerin müşterilerini yazar:

“Bu arzuhalcilere arada sırada yaşmaklı, feraceli, çarşafli kızlar, kadınlar da gelirler, arzuhal yazdırırlar gibi görünürlerdi. Aslında yazdırılan bir aşk mektubudur. Bu iş bu şekilde gizli kapaklı yapılır, bunu yazdıranların yüzleri sımsıkı örtülüdür. Arzuhalci bunların istek ve dileklerini daha önceden anlamıştır. Bunun için hazır aşk mektupları da vardır. Müşkölpesend olmayanlar, işi acele olanlar bunları alır, isim yerleri boştur. Bu boş olan yerlere sevgilinin adı yazılır hepsi bu kadar. Artık bu mektup günahlar gibi saklanır. Kimsenin eline geçmemesine dikkat edilir.”¹³

Sadece devlet dairelerindeki işleri değil, sevgililer arasındaki gönül işlerini de gizli gizli çözerlerdi arzuhalciler. Sır küpüydüler. Malik Aksel, bu işe, *“Sessiz sanat”* der ki; doğru söz etmiştir!

Ercüment Ekrem Talu da o tatlı, kıvrak kalemıyla 20. yüzyıl başındaki bu eski İstanbul arzuhalcilerini canlandıran yazarlardandır. Talu’nun *“Arzuhalci”* başlıklı bir yazısı şöyle;

“Mahalle mektebini bitirmiş, bazen rüştiye tahsili de görmüş, herhalde el yazısı güzelce.. kaideli. Buna mukabil imlası hak getire ama, kulaktan kapma birkaç terkip, ibare bellemiş.

– Kaleminden kan damlar... inci döker... Dokunaklı yazar! diyorlar.

‘O halde niçin bir baltaya sap olmamış da böyle sokakta arzuhalcilik ediyor?’ diye dilinizin ucuna bir sual gelir, değil mi? Ona da cevap vereyim. Devlet kapısı, iltimassız, arkasız girilmeyen bir yerdir. Sonra da adama bağlanan cüzi bir aylık senede ya üç, ya dört defa, o da ‘culusi hümayun’ gibi, ramazan, bayram gibi sayılı günlerde. İyisi mi? Arzuhalcilik şüphesiz daha karlı. Amiri, memuru, zorlu eshabı mesalihi, devam mecburiyeti, binbir türlü esaret, zillet yok. Cenabı-hak rezzakı alemdir, her kişinin gündelik ekmeğini verir.

Hem bu iş sermaye de istemez. Ufak, değirmi bir masa, bir çini hokka, üç beş tane kamış kalem, birkaç tabaka ‘esericedit’ kağıdı ile zarf, bir de ince ve renkli kum dolu rihdan.

¹³ Malik Aksel, a.g.y.; a.g.e., s. 38-39. Günümüzün *“Dava Dilekçesi Örnekleri”* kitapları benzeri çalışmalar o zaman da yapılmış! *“Kendileri arzuhalcilik yapmadıkları halde, çalıştıkları dairelerde münşî olarak tanınmış katipler arasında katip ve arzuhalcilere örnek olmak üzere mektup ve arzuhal müsveddeleri yazanlar ve bu müsveddeleri birer risale halinde tophıyanlar da vardı.” (İstanbul Ansiklopedisi, C. II, s. 395. Muzaffer Esen bir risaleden çeşitli örnekler vermektedir.)*

Müşteri de o devirde Allah'a şükür eksik değil. Okuma yazma bilmiyenler tümen tümen. Kiminin adliyyede davası, kiminin de taşrada evladı, ayali, yavuklusu, devlet devairinde saplanmış kalmış işi, yüksek makamlara duyuracak derdi var. Var ama, bütün bunları usturuflu, dokunaklı yazmak lazım. Haydi arzuhalciye!

Gün olur etrafında kesif bir kalabalık görürsünüz. Hepsi birbirinin sırrını keşfetmek istiyormuş gibi kulak kabartırlar. Fakat arzuhalci kurnaz adamdır, bir şey sezdirmez.

– Ne yazdın bakayım?

Diye merakla ve sabırsızlıkla soran ihtiyar nineye:

– Sen oğluma mektup yaz demedin mi? İşte yazıyorum... der.

– Bana para yollasın, buralarda sürünüyorum, sersefil kaldım. Bunları da yaz, e mi?

– Peki valde hanım.

Lakin o gene bildiğini yazar. Ve bazen öyle ıstıhlalı cümleler kullanır ki, mektubu alan köy imamını, hatibini, muhtarı bir araya topladığı halde manalarını bir türlü sökemez. Öyle ya; 'işbu mahalde ve bu sali şeyhuhatimizde nanopareye muhtaç bir hali esefiştimalde kaldığım ecilden çent miktar nakit isbal buyurmanızı kemali suzidiraz ile hassaten niyaz eylerim' i hangi babayığit anlar?

Zavallı kocakarı ise bu üslup karşısında hayrandır. Örne kesesinden çil kuruşu titriye titriye çıkarıp masanın üzerine koyarken, bir yandan da söylenir:

– Allah senden razı olsun! Elceğizin dert görmesin, Rabbim! Seyislam kapısındaki katiplere taş çıkartıyorsun. İnşallah oğlana tesir eder de para yollar bana!

O gider, bu sefer sıra Mengenli aşçıbaşınındır. Fakat aşçıbaşı ıstılah mıstılah istemez. Onunkisi düpedüz mektup olmalı..

'Evvvela mahsus selam edip hatırı şerifinizi sual ederim. Eğer bizim hakkımızdan suali şerif ve erzanı latif buyurulursa lehühamt sizlere duadan gayri kusurumuz yoktur..'

– Hah! Gördün mü; Hay Allah senden razı olsun!

Bazen çok acele işleri olup da uzun uzadıya mektup yazdırmaya tahammülleri olmayanlar için arzuhalci hazır mektuplar da bulundurur. Ver kuruşu, bastır mühürünü, al mektubu, götür postaya at!

Bu usul birtakım yanlışlıklara sebebiyet verir amma, ne ehemmiyeti var? Dumanı doğru çıksın!

Arzuhalciliğin zevkli ve karlı tarafları da olurdu.

Bakarsın, bol çarşaflara bürünmüş, peçeleri sımsıkı kapalı, iki taze ezile büzüle arzuhalcinin yanına sokulurlar. Başının تنها olmasını önceden kollamışlardır. Adamcağızın yanı başına çömelirler. Hacetlerini arza bir türlü dilleri varamaz. Derken bir tanesi koynundan, katlanmış bir kağıt çıkarır, arzuhalciye uzatır. Mahçup bir eda ile;

– Şuna bir cevap yazacaksınız, der.

Arzuhalci pişkin adamdır, işi derhal çakmıştır. Gözlüklerini düzeltir, burnuna bir tutam enfiye doldurur, kendisine sunulan kağıdı kemali ehemmiyetle okumaya koyulur. O okurken de ötekiler hicaptan soğuk terler dökerler.

Kıraatını bitiren arzuhalci eskimiş, yıpranmış bir cilt arasından kenarı güvercinli, pembe, mor, yahut ki, filizi renkte kağıtlar çıkarır, sorar;

– Hangisine yazayım?

– Pembe daha münasip.

İhtiyar adam gülümser. Evet, pembe daha münasiptir. Çoğuda bu rengi sever. Zira ‘pembe, gönlüm sende!’ demiye gelir. Aşk muhabbetlerinde renklerin de dili vardır.

Tırnağının üzerinde, kalemin ucunu yoklar, kağıdı katlar, eline alır.

‘Tende canım, müriüvetlu sultanım, efendim;

Kalbi carıyaneme baisi inşirah olan namei kerimaneleri kaç vakittenberu giriftar olduğum derdi iştiyaka devasaz oldu..’

Kamış kalem, pembe kağıdın üzerinde cızır cızır işledikçe, sesi peçeli maşukanın gönlünde tatlı tatlı akisler yarmaktadır.

– Aman, güzel olsun, e mi? Kendisi pek malumatlıdır.

– Merak etmeyin hanım kızım. ‘Güldestei mekatik’ te bile böylesinin örneğini bulmak güçtür. O bey, her kimse, bunu okusun da gözü mektup görsün!

– Eksik olmayın! Biliriz iyi katip olduğunuzu.

İkına sıkıla adres de verilir. Mektup hazır olup da kendisine teslim edilince gönüllü taze sorar:

– Ne vereceğiz?

Arzuhalci, şöyle baştan aşağı bir süzer. Çarşafın kumaşından, biçiminden, eldeki eldivenler, yüzükler vesairenden, müşterisinin kalantor olduğuna hükmedebilirse tarife yüksektir.

İki çeyrek!

Bazen da müriüvete bırakılır.

– Ne verirsiniz!

O zaman mecidiye de verildiği olur.

Akşam olunca, arzuhalcinin dükkan kapamak, kepenk indirmek zahmeti yoktur. Masasını olduğu gibi kaldırır, köşedeki bakkala, pulcuya, aşçıya bırakır. Yahut ki, kalemini, hokkasını vesair ötesini berisini ceplerine koyar, masasını Al-laha emanet ederek, gider.

Gününü gün etmiş, çoluk ve çocuğunun rızkını çıkarmıştır.

Ve aynı zamanda da, okuyup yazmak nimetinden mahrum olanlara hizmet ederek azçok sevap da kazanmıştır.”¹⁴

Ankara’nın başkent oluşu, cumhuriyetin ilanı arzuhalcileri olumsuz yönde çok etkiledi. Özellikle de İstanbul arzuhalcilerini. Hükümet Merkezi Ankara olunca, İstanbul’daki yüzlerce arzuhalci iş bulamaz duruma düştü. Ayrıca dağıtılan saltanat, sadaret, nezaret kadrolarından açıkta kalan memurlar, yeni rejimin kadrolarında iş bulamayınca geçim derdine düştüler. Ankara’ya giderek, başka illere dağılarak, arzuhalcilik, dava vekilliği yapmaya başladılar.

Usta yazar Cenab Şahabeddin’in “Arzuhalci” hikayesi o dönem ile ilgili olup, yazar bu hikaye kanalıyla bize o günleri canlandırma olanağını verir.

“Ocak ayının kemiklerde ilikleri dondurduğu bir günüydü. Yeni Cami civarında bir duvar dibinde gerdiği büyük şemsiye altında, eski hasır sandalyesini ve yanına üstündeki hokkası, kalemi, kağıtları ile küçük komidinin koymuş, şüphesiz soğuktan titreyen ayaklarını karnı altına ısıtmak için iskemlesine diz çökmüş, başı ve boynu yün sargı içinde kır sakallı bir yazıcı efendi gördüm.

Toplu parmaklarını, kar yağarken mektebe giden çocuklar gibi, hohlaya hohlaya ısıtarak arz-ı hal yahut mektup siparişi bekliyordu. Yazıcılık, eski cehalet asırlarından yadigar kalan bir meslek. Şimdi işsizlikten çok şikayetçi olmalıdır; Kalem tutamadıkları halde haberleşmek isteyen eller o kadar azaldı ki... İşte şu bedbaht yazıcı efendinin -Kim bilir hangi resmi dairenin kadrosuzluktan açıkta kalanlarından?- bekleyiş içinde, kağıtları üstüne güya sis çökmüş ve güya yazısı, revaçsızlıktan örümceklenmişti... Fakat hayır, yünlü çarşafa bürünmüş orta yaşlı bir kadın, rüzgardan sallanan küçük siyah çadır altına başını soktu. Hiç olmazsa çorbanın tuz parasını getiren bu beklenmeyen müşteriye yazıcının öyle sevinçle karşılayışı vardı ki!.. Kadının müracaat maksadını çok çabuk anlamıştı; Titreyen eli gözlüğünü taktı, soğuktan morarmış tırnağı üzerinde kamış kalemini çıtlattı. Ortaladığı tahrirlik kağıda tereddütsüz başlığı ve unvanı koydu. Şimdi iki cümle arasında bir saniye düşünmeğe bile ihtiyaç hissetmeksizin seri bir hatla yazıyor, yazıyordu. Bu kadar sür’at ve emniyetle müsvedde değil, temize çekme ve kopye bile güçtü. ‘Gözlüğünün altında gizli bir müsvedde mi var?’ diye kendi

¹⁴ Ercüment Ekrem Talu, “Arzuhalci”, *Resimli Tarih Mecmuası*, C. IV, Sayı: 48, Aralık 1953, s. 2784-2786.

kendime sordum. Zavallı adam aynı fikirleri kim bilir kaç yüzüncü defadır kağıt üstüne koyuyor. Tekrarı tekrarlamaktan usanmış hafızası, şimdi aceleci bir suflör olmuştu. Diğer yandan soğuk da ona 'Düşünme, fakat bitir!' diyordu. Oh! İşte pulu yapıştırdı ve tarihi koydu. Artık ellerini oğuşturarak ısıtabilir ve mendilini çıkarıp soğuktan rutubetlenen burnunu kurutabilirdi."¹⁵

Arzuhalcilere sonraki yıllarda bir darbe daha geldi!

Cumhuriyetin onuncu yılının kutlandığı günlerde Sedat Simavi'nin ünlü haftalığı Yedigün'de çıkan bir yazıdan;

"Bimennili taala.. bu mektup, hala Kastamonu vilayetinin, Bolu sancağının, Düzce kazasına tabi, Işıklar kariyesi hatibi amcam Hafız Recep Efendi'ye ve andan biraderim Dursun Ağa'ya vusul bula'

Bu, zarfın üzeri. Mektup ta şöyle başlar:

"Hakikatlu, zarafetlu biraderim Dursun Ağa. Evvela mahsusen selam edip, hatırı şerifinizi sual ederim...

Münif Fehim'in kaleminden arzuhalci. (Yenigün, 22 İkinci Teşrin 1333)

¹⁵ Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. I, s. 337.

Zavallı yazdıran ve zavallı okuyan! Birtakım basmakalıp, yabancı tabirleri altında iki tarafın da samimiyeti ezilir, boğulur giderdi.

Yıllarca, gurbet diyarında, bir lokma ekmek parası kazanmak derdiyle, evlat ve ayal hasretine katlanan biçareler, arada bir bu gayri samimi mektubu yazdırmak için, kendileri kargacık burgacık arap yazısını bilmediklerinden, Yeni Cami’de, Ayasofya’da, Tophane’de, Kılıç Ali Camisi avlusunda mektupçuluğu zanaat edinmiş kimselere başvururlardı.

Hazır mektuplar da vardı. Gülmeyin; yalan söylemiyoruz. O günleri görmüş zatlar henüz pek çoktur. Altına bir mühür basılır ve postaya verilir.

Şimdi harf inkılabı, bu garip adetleri kökünden sökmektedir. Memleketimizde, hemen, okuyup yazma bilmiyen kalmadı gibidir. Herkes, aşağı yukarı kendi mektubunu kendi karalıyor. Bu suretle samimiyetini, mahremiyetini yabancıların önüne yaymaktan kurtuluyor.

Basmakalıp yazıcı mektuplarında ki;

‘Bu taraftan suali şerif ve erzanı latif buyurulursa, lehülhamt cemicümleten afiyetinize dua etmekten gayri kusurumuz yoktur.’

Tarzındaki acayip ve gülünç formüller tarihe karıştı.

Şimdi, yavuklusuna, bizzat mektup yazan Mehmetçik, sizin ve benim gibi, onun ‘hasretle gözlerini öpüyor.’

Harf inkılabı çok büyük bir inkilaptır.”¹⁶

Bu yazının üzerinden yetmiş yıl geçmiş, ama “Büyük İnkilap” yine de arzuhalciliği yerinden söküp atamamış.

Yaşam koşulları değişmiş, arzuhalcilik yine var. Sadece mineli hokkanın, kamyş kalemin yerini, daktilo makinesi, bilgisayar aldı.

¹⁶ “Hala Bu Mektup”, *Yedigün*, No: 31, 22 İkinci Teşrin 1933, s. 5.